

УДК 81-112: 811.135.1

**Екстралінгвістичні чинники парадигмальної зміни
румунської теоретичної лінгвістики
(від зародження до кінця ХХ ст.)**

Лучканин С. М.

*Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна*

У статті розглядаються екстралінгвістичні чинники, що впливали на румунські лінгвістичні ідеї й теорії: увіходження Придунайських князівств до „греко-православної“ цивілізації, просвітницький рух за рероманізацію румунської мови (теорія континуїтету); вплив німецького молодогограматизму; політична зумовленість румунського лінгвістичного компаративізму; ідеологізація румунського теоретичного мовознавства другої половини ХХ ст.

Ключові слова: *екстралінгвістичні чинники, історія лінгвістичних учень, лінгвістична парадигма, румунське мовознавство, лінгвістична концепція.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Глобалізаційні й інтеграційні процеси в сучасному світі вимагають нового висвітлення переломних моментів у суспільному й культурному житті європейської цивілізації, нового погляду на історію проблемних ситуацій світоглядної орієнтації суспільства в періоди, коли з'являлися перші ознаки якісних змін у культурному процесі. Проблеми співвідношення універсального й ідіоетнічного в рамках національних лінгвістичних теорій (у нашому випадку – румунської) у поантичній загальноєвропейській системі лінгвістичного опису залишалися поза увагою лінгвістів – істориків мовознавства, передусім вітчизняних.

Для української лінгвістики актуальним є вивчення розвитку науки про мову в Румунії – нашому південно-західному сусідові, за середньовіччя й раннього модерну – частини греко-православного регіону (разом із більшістю земель України), країні, що в другій половині ХХ ст. увіходила до блоку „соціалістичної співдружності“. На теренах сучасної України проживає значна румунська діаспора, особливо – у Чернівецькій, Закарпатській та Одеській областях, представники румунської національної меншини мешкають і в Криму. Тому зіставно-діахронне дослідження екстралінгвістичних (ідеологічних і політичних) чинників, що впливали на розвиток загальнолінгвістичних теорій та ідей у румунському мовознавстві (а паралельно – і в українському) є необхідним на даному етапі розвитку лінгвістики.

Основна мета статті полягає в усебічному вивченні й осмисленні становлення й розвитку загального мовознавства в Румунії в контексті передусім європейських загальнолінгвістичних ідей, відображенні значимості епістемічних настанов румунського наукового доробку, його зумовленості в світлі дії екстралінгвістичних чинників (втручання політики в теоретичне мовознавство) розвитку лінгвістичних традицій.

Предмет дослідження – екстралінгвістичні чинники зміни мовознавчих парадигм у контексті плінності загальномовознавчих ідей; аналіз динаміки епістемічних уяв-

лень про природу, сутність і структуру мови в румунській лінгвістиці на тлі європейської лінгвістики. *Наукова новизна* статті полягає у виробленні комплексного підходу до зіставно-діахронного вивчення румунських (з порівняльною метою залучаються іноді й українські) загальномовознавчих теорій та ідей у контексті європейської лінгвістичної традиції з огляду на екстралінгвістичні чинники розвитку мовознавчих парадигм.

Початковий період розвитку старорумунського мовознавства невіддільно пов'язаний зі становленням румунських середньовічних феодальних держав (Țara Românească „Румунська країна“, Țara Moldovei „Країна Молдова“, Principatul Transilvania „Принципат Трансильванія“), характеризується зацікавленістю в ренесансній Європі з XV ст. румунською мовою, тісним зв'язком із практичними потребами вдосконалення викладання чужої (старослов'янської, грецької, латинської) мови в перших румунських освітніх закладах. Саме ці екстралінгвістичні чинники зумовлюють становлення певних загальномовознавчих ідей – погляди на походження і розвиток мови, роль літературної мови, перші лексикографічні спроби – у Румунії XV-XVIII ст. На етапі зародження старорумунського мовознавства домінували такі загальнолінгвістичні питання, як принципи орфографії у зв'язку з походженням національної мови, розвиток мови, її територіальна і соціальна диференціація, розуміння літературної мови, значення мови як символу соціальної солідарності. Спостерігається типологічна подібність розвитку загальномовознавчих ідей у давніх українській і румунській лінгвістиках, зумовлених активною діяльністю літописців, хроністів (у Румунії – Грігоре Уреке, Мірон Костін, Йон Некулче), письменників-полемістів (в Україні – Іван Вишенський, Захарія Копистенський), усіх тогочасних книжників, початкове граматичне й правописне унормування румунської (та української) мов, що ґрунтувалося на антично-ренесансній граматичній традиції, однак від початку не було спрямоване на вузькодialeкtnу базу, впливало на виокремлення розуміння специфіки граматики національних мов (української та румунської). Першу граматику румунської мови – „Gramatica românească“ Дімітріє Євстатієвича Брашовяну (1757) – було створено значною мірою з урахуванням слов'янської культурологічної парадигми („Граматики слов'янської“ Мелетія Смотрицького, до того мала значне поширення в румунських землях), що постала на межі двох історичних епох у румунській культурі – розриву з греко-православною поліфонічністю й прямують до розквіту латинсько-національних традицій. Сама румунська граматична теорія сформувалася в тісній взаємодії зі слов'янською граматичною традицією, що визначалося синкретизмом середньовічної культури та її поширенням у „греко-православному східному світі“.

Із середини XVIII ст. культурні процеси в Придунайських князівствах (Волощині та Молдові) і Трансильванії (як і в Україні) стали розвиватися під впливом загальноєвропейських ідей Просвітництва, що безпосередньо впливали з Ренесансу в поєднанні з сильною класицистичною течією, внаслідок чого філологічна доктрина епохи базувалася на двох основних положеннях – поверненні до очищеної від класицистичних нашарувань, але універсальної „автентичної античності“ й водночас утвердженням народно-національної ідеї, яка в румунському варіанті Просвітництва стала домінуючою і знайшла цілковите втілення в діяльності вчених Трансильванської школи (Școala Ardeleană) кінця XVIII – першої третини XIX ст., представники якої (С. Міку, Г. Шінкай, Й. Мольнар-Піуаріу, Р. Темпя, П. Йоргович, П. Майор, Й. Будаї-Деяну, К. Дяконовчи-Лога) почали запроваджувати латиницю й обґрунтували необхідність заміни нею кирилиці для демонстрації латинського характеру румунської мови, задля чого виступили адептами етимологічного правопису, латинізували граматичну структуру румунської мови виділенням неіснуючих у ній, але наявних у латині граматичних форм (футурум інфінитива й імперативу, відмінки герундія та ін.). Але ця вся загальнолінгвістична діяльність філологів-трансильванців (походження й еволюція національної мови, її „культивування“, проблеми мовних

контактів) обмежувалася переважно вузькою галуззю румунської національної філології, хоча латинськомовні й перші румунськомовні граматики румунської мови доби Просвітництва й першої половини XIX ст., при всіх своїх перебільшеннях, відіграли помітну роль у формуванні наукового погляду на румунську мову як романську, її „латинське“ походження і необхідність заміни кирилиці латиницею, а також представили румунську мову, структуру її мовної системи для наукових європейських шкіл. Трансільванські латиністи, як і автори граматик української мови першої третини XIX ст. (О. Павловський, М. Лучкай, І. Могильницький, І. Вагилевич, Й. Лозинський, Й. Левицький, Я. Головацький), приділяли значну увагу граматичній кодифікації, уперше систематизували загальнолінгвістичне знання з метою обґрунтування норм літературної, у їхньому розумінні, мови і відібрали її граматичні норми, але не брали участі в дискусіях, що розгорнулися разом із поширенням у Європі відомостей про санскрит, які сприяли започаткуванню порівняльно-історичного мовознавства. Компарації між румунською, латинською та італійською мовами, які в першу чергу висвітлювали романський характер румунської мови (так само як і порівняння української мови з російською в О. Павловського), були лише засобами для досягнення певної мети, лінгвістика була для авторів цих порівнянь дисципліною чисто допоміжною, покладеною на службу історії, політики й культури. Загальнограматичні трактати і підручники з граматики діячів Трансільванської школи в Румунії, як і граматичні писання М. Лучкай, О. Павловського, галицьких граматистів першої половини XIX ст., заклали підвалини наукового вивчення граматичної будови відповідно румунської та української мов.

На основі загальнолінгвістичної доктрини Трансільванської школи, що передбачала доведення виключно латинського характеру румунської мови, культивування винятково латинського елемента та виведення іншомовних впливів, у 1840-1870-х рр. сформувалася потужна латинська течія (*curent latinist*) у румунському мовознавстві, найхарактернішими представниками якої були латиністи другої генерації трансільванців Август Требоніу Лавріан та Константин Максим; поміркований латинізм (так званий „латинський етимологізм“ (*etimologism latin*) у румунській загальній лінгвістиці репрезентує Тімотей Чіпаріу (1805-1887). Адепт „італійської течії“ в історії румунського мовознавства Йон Еліаде-Редулеску (1802-1872) стверджував необхідність культурно-мовної орієнтації на поширенішу італійську мову, наголошував, що в основі літературної мови має бути мова, якою говорить народ, але (данина традиції) – і мова церковних книжок, обстоював традиційне просвітницьке розуміння „культивування“ мови, її взаємозв'язку із загальною культурою. Заслуги „італійської течії“ Еліаде-Редулеску в історії румунського загального мовознавства чималі: він першим остаточно звернувся до живої романської мови (до нього це спорадично робили П. Майор та Й. Будай-Деляну), а не мертвої латини, задля модернізації й уніфікації румунської мови, її „рероманізації“, увів в ужиток велику кількість латино-романських неологізмів, які замінили застарілі терміни, часто скальковані до того зі слов'янської граматичної традиції. Однак Еліаде-Редулеску не міг сповна спиратися на авторитет італійської мови, яка ще не набула остаточної кодифікації, об'єднання Італії, як відомо, сталося лише 1859-1860 рр., а Рим увійшов до її складу лише після 1870 р., коли у Франції було повалено режим Наполеона III, який відіграв значну роль в об'єднанні Волощини та Молдови 1859 в єдину державу, що з 1862 р. отримала назву Румунія.

В останній третині XIX – початку XX ст. у румунському мовознавстві набув значного поширення молодогограматизм, що пояснюється як студіями та стажуванням у Німеччині – центрі молодогограматизму – багатьох румунських (як і українських, російських) філологів, так і зовнішньополітично – з 1866 р. королем (князем до 1881) Румунії був виходець із німецьких Гогенцоллернів Кароль I (1866 / 1881-1914), під час правління якого особливо зміцніли румунсько-німецькі політичні і культурні

зв'язки: з 1883 Румунія була пов'язаною з австро-німецьким військовим угрупованням, з початком Першої світової війни заявила про нейтралітет, та ця вичікувальна позиція завершилася вступом 1916 р. у війну на боці Антанти. Ступінь впливу молодогограматичної течії на румунських мовознавців 60-90-х рр. XIX ст. був різним: від дуже значного (Харитон Тіктін, Лазер Шеїняну, Мойсей Гастер), до відносно невеликого (однокурсник О.О. Потебні по Харківському університету Богдан Петрічейку Хашдеу (1838-1907), учень П.Ф. Фортунатова Йон Богдан (1864-1919), що став засновником першої в Румунії кафедри слов'янської філології в Бухарестському університеті), хоча всі ці румунські лінгвісти (як і класичні молодогограматики) дотримувалися погляду на мовознавство як на історичну науку, визнавали необхідність органічного поєднання порівняльних та історичних даних у вивченні історії мови без широких узагальнень, під впливом Г. Пауля й одночасно з Г. Шухардтом, Г. Асколі, І. О. Бодуеном де Куртене говорили про змішування мов (мовні контакти).

Розвиток загальномовознавчих теорій у румунській лінгвістиці XX – початку XXI ст. також невіддільно пов'язаний із суспільно-політичними умовами. На домінацію лінгвістичного компаративізму в румунському тогочасному мовознавстві (у формі поглиблення теорії „дако-романського континуїтету“ – безперервності проживання романського населення на північ від Дунаю на теренах колишньої римської провінції Дакії та обґрунтування романського характеру румунської мови) першої половини XX ст. продовжувала активно впливати гостра територіальна суперечка між Румунією та Угорщиною за Трансільванію, воз'єднану з Румунією 1 грудня 1918, однак хортистська угорська влада прагнула ревізувати це приєднання, зокрема, під час Другої світової війни 1939-1945, коли 1940 р. Північну Трансільванію Гітлер та Муссоліні передали угорцям. Політична боротьба за Трансільванію зумовила широке звернення до порівняльно-історичного мовознавства в міжвоєнній Румунії 1920-1930-х рр. (праці керівників яської, бухарестської та клузької лінгвістичних шкіл – відповідно Александру Філіппіде, Овіда Денсушану, Секстіла Пушкаріу та ін.)

Після закінчення Другої світової війни Румунія опинилася у складі керованого СРСР соціалістичного табору. У 1944-1950 рр. у румунській лінгвістиці набув певного поширення марризм, що вилилося в дослідження класового характеру мови, гіперболізацією семантичних студій, хоча це не набуло масового характеру. У 1950-1952 рр. у румунському мовознавстві, навпаки, прокотилася хвиля „викриття марристів“ (за радянським зразком після появи „Марксизму і питань мовознавства“ Сталіна 1950), при цьому основний удар партійні діячі від науки завдали у 1950-1953 рр. саме блискучим фахівцям з історичного й порівняльно-історичного мовознавства – академікам Александру Росетті (1895-1990), Йоргу Йордану (1888-1986) та Александру Грауру (1900-1991). Протягом 1950-1965 рр. у загальномовознавчих працях, що виходили в Румунії – „Studii de lingvistică generală“ („Загальномовознавчі студії“ А. Граура, 1955), „Scurtă istorie a lingvisticii“ („Коротка історія мовознавства“ А. Граура та Л. Валд, перші два видання 1961 і 1965) – чимало місця відводилося аналізу „марксистської лінгвістики“, „сталінських праць із мовознавства“. Ситуація змінилася лише з середини 1960-х рр., коли стали активно проводитися дослідження філософії мови (Ал. Граур, Л. Валд), методології мовознавства, структури мовної системи (М. Аврам), стилістики й діалектології (Й. Котяну), набула поширення структурно-математична і прикладна лінгвістика (С. Маркус), психолінгвістика (Г. Дока), семіотика, історія загального мовознавства. 1977 р. побачило світ 3-є вид. „Історії мовознавства“ А. Граура та Л. Валд, позбавлене будь-якої ідеологізації, яка, проте, зберігалася в румунському теоретичному мовознавстві 1970-1980-х рр. за часів правління Румунією Ніколае Чаушеску (1965-1989). У румунській тогочасній теоретичній лінгвістиці набули поширення ідеї „національних старожитностей“, „науковізації“, боротьби з діалектизмами, перебільшення ролі дакського субстрату.

Висновок. Уперше в історії теоретичної лінгвістики досліджено вплив панівної ідеології на лінгвістичні ідеї в Румунії XVII-XX ст. *Перспектива дослідження* – ґрунтовне зіставно-діахронне вивчення ідеологічних нашарувань в українській та румунській лінгвістиці.

Лучканин С. М. **Экстралингвистические факторы парадигмального изменения румынской теоретической лингвистики (от истоков до конца XX в.)** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» Том 26 (65). № 1 – С.132-136

В статье рассматриваются экстралингвистические факторы, повлиявшие на румынские лингвистические идеи и теории: вхождение Придунайских княжеств в „греко-православную“ цивилизацию, просветительское движение за рероманизацию румынского языка; влияние немецкого младограмматизма; политическая обусловленность румынского лингвистического компаративизма; идеологизация румынского теоретического языкознания второй половины XX в.

Ключевые слова: *экстралингвистические факторы, история лингвистических учений, лингвистическая парадигма, румынское языкознание, лингвистическая концепция.*

Luchkanyn S. M. **Extralinguistic factors of paradigmatic changes of the Romanian theoretical linguistics (from beginning to the end of the XXth century)**// *Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65). No 1 – P.132-136*

The article reviews extralinguistic factors that influenced Romanian linguistic ideas and theories, such as the initial period of development of the Old Romanian linguistics that is inextricably connected with formation of the Romanian mediaeval feudal states (Țara Românească „Romanian country“, Țara Moldovei „Country Moldova“, Principatul Transilvania „Principate Transylvania“), entry of the Danubian principalities to the „Greek Orthodox“ civilization, enlightenment movement for reroomanization of the Romanian language (theory of continuity) and political, as well as historical philological dispute over Transylvania (which was reunited with Romania on December 1, 1918) with Hungary, which caused the rapid development of the Romanian comparative linguistics. The influence of German Neogrammarian movement can be explained by the researches and trainings of many Romanian linguists, which took place in Germany – the center of Neogrammarian movement – as well as by foreign policy: the King of Romania Carol I (1866/1881-1914) was a descendant of the German Hohenzollerns (Karl I von Hohenzollern-Sigmaringen), and his reign led to strengthening of the Romanian-German political and cultural ties. The political struggle for Transylvania caused widespread recourse to historical and comparative linguistics in interwar Romania of the 1920-1930's. The ideologization of Romanian theoretical linguistics of the mid-to-late XXth century is caused by entry of Romania to the socialist community; on the other hand, during the ruling of Nicolae Ceaușescu in Romania (1965-1989), as opposed to the formal Soviet linguistics of that time, the Romanian linguistics deals less with Marxism-Leninism as its „methodological basis“ and with the role of linguistics in the „ideological struggle“. The structuralist paradigm was practiced as the one which could be found beyond politics, whereas the Soviet structuralism was only tolerated. In the Romanian theoretical linguistics of that time the ideas of „national antiquities“, „science studies“, dialectism suppression, and exaggerating the role of Dacia substrate gained quite a big popularity.

Key words: *extralinguistic factors, history of the linguistic studies, linguistic paradigm, Romanian linguistics, linguistic concept.*

Поступила до редакції 22.04. 2013 р.